



Sinan CEREYAN

Dicle Üniversitesi

Assis. Prof. Dr. Dicle University

sinancereyan1986@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi

TASAVVUFUN ŞİİRSEL DİLİ: ALİ EMİRİ DİVANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

THE POETIC LANGUAGE OF SUFISM: A
STUDY OF ALİ EMİRİ'S DİVAN

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

22.01.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 22.01.2025

21.04.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 21.04.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.



[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)



Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

TASAVVUFUN ŞİİRSEL DİLİ: ALİ EMÎRÎ DİVANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde (1857-1924) yetişmiş en önemli şahsiyetlerden biri olan Ali Emîrî Efendi Diyarbakır'da (1857) tarihinde kültürlü bir ailenin son çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ali Emîrî Efendi şair olmasının yanında iyi bir edebiyat tarihçisi, kütüphaneci ve gazeteci vasıflarıyla tanınmaktadır. Şiirlerinde dedesi Mehmet Emîrî gibi kendisi de "Emîrî" mahlasını kullanmıştır. Daha çocuk denilebilecek yaşlarda şiirle meşgul olan Ali Emîrî Efendi bir divan sahibidir. Divân'ı incelendiğinde şairin anne ve baba tarafından oldukça kültürlü ve edebiyatla yakından ilgilenen bir aileden geldiği anlaşılmaktadır. Diyarbakırlı Divân sahibi şairler söz konusu olduğunda ilk akla gelen isimlerden biri Ali Emîrî Efendi'dir. İrfan yolculuğuna Diyarbakır'dan başlayan şair bu yolculuk sürecinde çeşitli müderrislerden dersler alarak Arapça ve Farsça öğrendi. Klasik Türk şiiri geleneğine bağlı kalan Ali Emîrî Efendi, Divânı'nda tasavvufî terimleri oldukça yaygın kullanmıştır. Divânı incelendiğinde kendisinin tasavvuf kültürüne âşinâ olduğu ve tasavvuf geleneğine uzak biri olmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonra yazmış olduğu yazılarında da tasavvuf ehli olan şahsiyetlerden hürmet ve saygıyla bahsetmektedir. Bu çalışmada Ali Emîrî Efendi'nin şiirlerinde yer vermiş olduğu tasavvufî terimler ve sanatkârın bu bağlamda şiirlerine yansıyan tasavvufî özellikler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ali Emîrî Efendi, Divan, Tasavvuf ve Şiir.

THE POETIC LANGUAGE OF SUFISM: A STUDY OF ALİ EMİRÎ'S DİVÂN

ABSTRACT

Ali Emiri Efendi, one of the most important figures who grew up in the last periods of the Ottoman Empire (1857-1924), was born in Diyarbakır (1857) as the last child of a cultured family. In addition to being a poet, Ali Emiri Efendi is known for his qualifications as a good literary historian, librarian and journalist. He used the pseudonym "Emîrî" in his poems, like his grandfather Mehmet Emiri, who was busy with poetry when he was just a child, is a divan owner. When his divan is examined, it is understood that the poet comes from a very cultured family, closely interested in literature, on both his mother and father's side. When it comes to divan poets from Diyarbakır, one of the first names that comes to mind is Ali Emiri Efendi. The poet, who started his journey of wisdom from Diyarbakır, learned Arabic and Persian by taking lessons from various teachers during this journey. Ali Emiri Efendi, who adhered to the tradition of classical Turkish poetry, used Sufi terms quite widely in his divan. When his divan is examined, it is understood that he is familiar with Sufism culture and is not far from the Sufi tradition. In his later writings, he speaks of Sufi figures with reverence and respect. In this study, the Sufi terms used by Ali Emiri Efendi in his poems and the Sufi features reflected in the artist's poems in this context will be examined.

Keywords: Ali Emiri Efendi, Divan, Sufism and Poetry.

1. GİRİŞ

XIII. yüzyılda Anadolu’da, Fars edebiyatının etkisi ile divan edebiyatı ortaya çıkmaya başlamış ve bu edebiyatta tasavvuf önemli bir yer tutmuştur. Tasavvuf Anadolu topraklarında kabul görmüş bunun neticesi olarak tasavvufî kuruluşlar revaç bulmuştur. İslâmî edebiyat tasavvuftan oldukça yararlanmıştır (Pala, 2015). Bu durum hiç şüphesiz divan şiiri içinde aynı olmuştur. Şairler, divan edebiyatının ve tasavvufî eserlerin önemli bir kısmını oluşturan manzum eserlerinde, öğretici mahiyette bilgiler verdikleri gibi, çoğunlukla eser sahibinin hayal dünyasından doğan vahdet fikri ve ilâhî aşk gibi tasavvufî konularına da eserlerinde yer vermişlerdir. Fars ve Türk edebiyatında tasavvuf konulu pek çok eser kaleme alınmıştır. Hâfız Divanı, Mevlâna’nın Mesnevîsi, Yûnus Emre ve Fuzulî Divân’ı bu minvalde akla gelen ilk örneklerdir (Türer, 2015). Bu mutasavvıf şairler sadece yaşadıkları dönemlerde değil sonraki yüzyıllarda da birçok şairi etkilemişlerdir.

Bu şairlerden biri de 19.yüzyılda, divan şiirine damga vuran Ali Emîrî Efendi’dir. Şair, çocukluk yıllarında aldığı eğitim sürecinde, dönemin medreselerinde temel eserler olarak kabul edilen Hâfız, Sâdî ve Mevlânâ’nın eserlerini okuyarak edebî birikimini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, okuduğu birçok farklı eser sayesinde yazı tecrübesini geliştirmiş ve adeta her çiçekten bal alırcasına farklı tat ve renklerde eserler meydana getirmiştir. Mevlânâ’nın aşk anlayışından, Süleyman Çelebi’nin Mevlid-i Şerif’inden, Fuzûlî’nin şairlik kudretinden, Neffî’nin üslûbundan ve Nedîm’in coşkulu söyleyiş tarzından ilham alarak şiirler kaleme alan Emîrî, aynı zamanda toplumsal meselelere de değinmiştir. Şair kendine üstat olarak bu mutasavvıf şairleri kabul etmiştir. Deyim ve atasözleriyle zenginleştirdiği üslûbunu vecize niteliğindeki ifadelerle daha da güçlendirmiştir (Eren, 2014). Ayrıca, Emîrî Efendi, divan şiirinin egemen olduğu bir edebiyat ortamında yetişmiş ve ömrünü kitaplarına adanmış bir şahsiyet olarak bilinmektedir.

Şair, Âşık Ömer ve Sünbülzâde Vehbi gibi şairlerin divanları ile kitap okumaya başlamıştır. Yaklaşık dokuz yaşında talebesi olduğu amcası Şaban Kâmî Efendi tarafından kendisine hediye edilen Mısır basması nadir bir eserle şiire olan ilgisi artmış ve bu eser içerisinde bulunan yaklaşık dört binden fazla şiiri ezberlemiştir. Sonraki yıllarda Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lügâti’t-Türk adlı eserini keşfetmiştir (Arslan, 2016). Bunlar şairin, divan şiirine ve tasavvufa olan hemhâliyetini göstermektedir.

Ali Emîrî’nin daha çocuk yaşlarda şiire olan ilgisini ve meşguliyetinin izlerini Divânı’nda da görmek mümkündür. Nitekim Divânı’nda on beş yaşına varmadan Sultan Abdülaziz Han için kaleme aldığı bir kasidesinde altı yaşlarından itibaren pek çok eser okuduğunu, şiirler ezberlediğini, şiir yarışmalarında kendisini yenebilecek kimsenin bulunmadığını, çevresindeki pek çok babanın evlatlarına örnek olarak kendisini gösterdiklerini dile getirmektedir (Yazar& Arslan, 2020). Dinî ve edebî bir ortamda yetişmiş olan Emîrî Efendi daha sonra yazacağı şiirleri hep bu bağlamda kaleme almıştır.

İslâm medeniyetinin etkili olduğu Anadolu coğrafyasında tasavvufun divan şiirini oldukça etkilediği görülmektedir. Bu durum hiç şüphesiz kendisini başta Allah sevgisi ve Hz. Peygamber’in yaşayış tarzını benimseme olarak devam ettirmiştir.

İslâmî edebiyatın önemli bir unsuru olarak Allah ve Peygamber sevgisi, Ali Emîrî Efendi’nin şiirlerinde de karşımıza yoğun olarak çıkar. Şair, dinî ve manevî değerleri şiirlerinde sıklıkla işlemektedir. Onun eserlerinde Allah’a ve Peygamber’e olan derin sevgi, saygı ve bağlılık sıklıkla temas edilen konulardandır. Ali Emîrî, bu konuları ele alırken Allah’ın yüceliğini ve gücünü vurgular, insanın bu büyük varlık karşısında duyduğu hayranlık ve minneti dile getirir.

Şair'in yazmış olduğu naat örneklerinde ise Peygamber sevgisi; övgü ve saygı konusu olarak öne çıkar. Ali Emîrî Efendi, dinî görevlerini yerine getiren takvâ sahibi bir Müslüman olarak tanınmaktadır. Bu durum Şair'in şiirlerine tasavvuf olarak yansımıştır. Dolayısıyla Divânı incelendiğinde tasavvuf kültürünü şiirlerine yaydığını rahatlıkla görebilmekteyiz. Çalışma bu kapsamda bir çerçeve sunmaktadır.

2. ALİ EMÎRÎ EFENDİ VE İRFÂN YOLCULUĞU

Tasavvuf bir irfân yolculuğu ve gaybî müşahade etmektir. İrfân ise hamd, takvâ ve sülûkten ortaya çıkan bir ilimdir (Bilgin, 2016). Bu tanımdan hareketle Ali Emîrî Efendi, ilim ve irfân yolculuğuna daha küçük yaşlarda şiire olan merakı ve dinî vecibelere olan bağlılığıyla başlamıştır. Aşağıda yer alan beyit örneklerinde Ali Emîrî Efendi kendisinin sahip olduğu irfânın halk tarafından takdir gördüğünü belirtmektedir:

Vilâyet halkı bi'l-cümle eder taqdîr 'irfânım

Benim bu sinn ile sulţân-ı darü'l-mülk-i istiğna (Yazar& Arslan,2020)¹

Evet sulţân-ı nazmım şehr-i Âmid tahtgâhımdır

Müfevvazdır baña şimdi rikâb-ı 'âlem-i ma'nâ (s.274)

Ali Emîrî Efendi, H. 1274 yılında (M. 1857) Diyarbakır'da doğmuş ve Diyarbakır'ın önemli ailelerinden biri olan Emîrîzadeler'e mensuptur. Bu ailede değerli şairler ve âlimler yetişmiştir. Ali Emîrî Efendi'nin dedesi Saim Seyyid Mehmet Emîrî Çelebi, Hz. Peygamber'in soyundan gelmektedir ve tanınmış bir şairdir. Ali Emîrî Efendi de bu şahsın torunlarından olan Mehmet Şerif Efendi'nin oğludur (Aksakal,1984).

Ali Emîrî ailenin son çocuğudur. Onun doğduğu (1857) yıllarda altmış yaşını geçmiş olan babası, Bağdat-Diyarbakır arasında kervan işleten ve büyük çapta ticaretle uğraşan varlıklı birisidir. XIX. Asrın sonlarında dünyaya gelen Ali Emîrî'nin çok erken yaşlarda ilim tahsil etmeye başladığını bilmekteyiz. İlim öğrenmeyi adeta hayat felsefesi haline getiren Ali Emîrî ilköğrenimine Sülûkiyye Medresesi Sıbyan Mektebi'nde başlamıştır. İlme olan derin merakı ve kuvvetli hafızası olduğu anlaşılan Ali Emîrî Efendi kısa zamanda ilimde büyük mesafeler kat etmiştir (Arslan, vd. 2020).

Ali Emîrî Efendi dönemin birçok müderrisinden ders almıştır. Bu müderrislerden biri de hafızlık eğitimi aldığı Feyzullah Fethi Efendi'dir. Ali Emîrî Efendi'nin ilmî şahsiyetine yön veren önemli şahsiyetlerden biri de Mardin'de Kasım Şah Medresesinde amcası ve aynı zamanda hocası olan Şaban Kâmî Efendi'dir. Kendisinden edebiyat ve hat dersleri aldığı bilinen Ali Emîrî Efendi, buradayken 4 bin beyit ile Kamus-i Osmanî'yi ezberlemiştir (Çelik, 1988).

Ali Emîrî Efendi büyük amcası olan Mehmed Şaban Kâmî Efendi'den belâgat, gramer, meanî, mantık ve yüksek ilimlerin öğrenilmesine yarayan alet ilimlerini öğrenmiş ve eski yazıyı güzel yazacak şekilde hat dersleri almıştır (Arslan, 2008). Ali Emîrî Efendi bazı şiirlerinde Şaban Kâmî Efendi'den övgüyle bahsederek, amcasının tasavvufa âşinâ olduğundan şöyle bahsetmektedir:

Hâfız-ı Kur'ân mücevvid 'âlim ü şeyh u fakîh

Mûsikî-dân şâ'ir ü münşî vü hattât-ı cihân

¹ Bu yazıda ele aldığımız Ali Emîrî Efendi'ye ait örnek beyitler, Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan'ın hazırlamış oldukları "Ali Emîrî Dîvânı" adlı eserden alıntılanmıştır (bk. Yazar& Arslan,2020). Söz konusu alıntılarda bundan sonra örnek beyitlerin yer aldığı sayfa numaraları verilecektir.

Ḳādirî vü Nakşibendiyy-i taşavvuf-âşinā

Hikmet ü hey'et nücūmuñ vākıfı ferd-i zamān

Vāfıḳ u sābiḥ mu'abbir mantıḳî şāḥib-nefes

Hem müfessir hem muḥaddis hem saḥî hem nükte-dān (s.459-460)

Ali Emîrî Efendi 1875 yılında Diyarbakır'a dönmüştür. Burada yeni kurulmuş olan telgrafhane için kurslara devam etmiş, Mors alfabesini ve telgrafçılığı öğrenmiş, ardından da memuriyet hayatına başlamıştır. Osmanlı devleti döneminde, ülkenin birçok bölgesinde memuriyetlikler yapmıştır (Aksakal, 1984).

Daha sonra Siirt sancağına bağlı Şirvan kaymakamı olan dayısı Abdulfettah Fethi Efendi'nin yanına gitmiştir. Burada kaldığı bir yıl (1868–1869) içerisinde de Farsça öğrenmiştir. Çeşitli eserleri tetkik etmiş, Kürtçeyi öğrenmiştir (Çelik, 1988). Şirvan'a gidişini kendisi şu şekilde anlatmaktadır: *1286/ 1869 senesinde dayımız Abdülfettah Fethi Efendi Hazretleri Siirt sancagı dahilinde Şirvan kaymakamlığında bulunuyordu. Şirvan'a giderek bir sene ikametle Gülistan'ı ve Kaside-i Bürde ve Kaside-i Emâli'yi ol vakt Şirvan nâibi bulunan Fazıl-ı bî-nazîr Nevinli Mehmed Emin Efendi Hazretlerinden okudum. Kürtçe tekellümü Şirvan'da öğrendim* (Ergun, 1251).

Ali Emîrî Efendi uzun bir hastalık dönemi geçirdikten sonra İstanbul'da vefat etmiştir. Cenazesine katılan İstanbul'daki bütün kütüphaneciler ona saygı göstermişler ve cenazesi Millet Kütüphanesinin önüne getirildiğinde saygı göstermek amacıyla tabutu beş dakika boyunca yükseğe kaldırılmış ve ebedi âleme uğurlanmış, çok sevdiği ilime ve sanata veda etmiştir (Babinger, 1992). 23 Ocak 1924 yılında vefat eden Ali Emîrî Efendi'nin kabri Fâtih Camii hazîresinde bulunmaktadır (Tayşi,1989). Şair'in vefatı için Tahir'ül- Mevlevî şu tarihi düşürmüştür:

Yükselip rûh-ı Emîrî tenden

Bezm-i bâlâyı edindi menzil

Fevtinin oldu güher târîhi

Kurb u gufrâna revânı nâ'il (1342)

Kabrine nûr-ı ilâhî dolsun

Mazhar-ı nûr-ı tecellî olsun (Atalay, 2019).

3. ALİ EMİRİ EFENDİ'NİN TASAVVUFİ YÖNÜ

Ali Emîrî Divânı'ndaki tasavvufî kültürden bahsetmeden önce İslâm kültür ve medeniyetinde tasavvuf konusu üzerinde durmak gerekir. Hicrî II. asırda ortaya çıkan zühd cereyânıyla birlikte gelişmeye giren tasavvuf, İslâm dünyasında uzun soluklu düşünce hareketlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tasavvufun tarihi seyri ve "tasavvuf"un etimolojisi üzerine, ilk sûflerden günümüze kadar uzanan süreçte farklı görüşler ve değerlendirmeler ileri sürülmüştür (Ceylan, 2007). İslâm mistisizmi de denilen tasavvufun yüzlerce tarifinin yapılmıştır. Tasavvuf, sözlükte;

ilk saflarda yer almak, sof giysileri giymek, saf olmak ve Suffa Ashâbı gibi yaşamak anlamlarına gelmektedir (Uludağ, 2005).

Aynı zamanda tasavvuf; İslâm kültür ve medeniyetinin önemli unsurlarından biridir. Dolayısıyla tasavvuf, ilmî, fikrî, felsefî ve estetik hareketlerle iç içedir. İslâm medeniyetini ve kültürünü doğru bir şekilde analiz ve değerlendirebilmek için tasavvufun özelliklerini bilmek önemlidir. Bazı sûfiler, İslâm ahlâkını yaşamının dünyevî olmayan bir şekilde, tamamen Allah'a yönelme olarak tarif ederken; diğerleri nefis mücadelesi, riyâzet, amel ve ibâdet, kalp temizliği, keşif ve kerâmet, murâkabe ve müşâhede gibi tasavvufî unsurlardan birini veya birkaçını öne çıkararak tasavvuf kavramını açıklamışlardır (Kara, 2010).

Osmanlı döneminde yaşayan şairlerde içinde bulundukları kültürün etkisiyle şiirlerinde ve eserlerinde tasavvufa yer vermişlerdir. Tasavvufî unsurları doğrudan ya da teşbih, telmih, istiâre ve mecâz gibi edebî sanatlar vasıtasıyla dile getirmişlerdir. Dolayısıyla şairler şiirlerinin daha iyi anlaşılması için tasavvufî terminolojiye vakıf olduktan sonra, şiirlerine zenginlik katmayı hedeflemişlerdir (Üstüner, 2008).

19. yüzyıl divan şairlerinden olan Emîrî Efendi başta biyografik eserleri olmak üzere şiirlerinden ve yazılarından anlaşıldığı kadarıyla tasavvuf kültürüne ve tasavvufî terminolojiye âşinâdır; bazıları âşinâlığı vukûfiyet olarak değerlendirmektedir. Her hâlükârda Emîrî Efendi, tasavvuf geleneğine uzak biri değildir, birçok mutasavvıftan hürmetle ve saygıyla bahsetmektedir (Yazar & Arslan, 2020).

Ali Emîrî Efendi yaşadığı ve yetiştigi kültür ve medeniyet içerisinde dinî vecibelere bağlı kalmış bir sanatkâr olarak eserlerini bu bağlamda kaleme almıştır. Şair, Allah ve Peygamber sevgisini yoğun olarak yaşamış ve dolayısıyla Kur'ân ve hadisi kendisine örnek alarak, tasavvufî unsurları da bu bağlamda şiirlerine işlemiştir. Ali Emîrî Efendi'nin tasavvufî yönünü daha iyi anlayabilmek için divanında yer alan şiirlerin incelenmesi gerekmektedir.

4. ALİ EMİRİ EFENDİ DİVANI ÇERÇEVESİNDE TASAVVUF

Ali Emîrî Efendi kaleme almış olduğu Divânı'nda; kaside, tarih, gazel ve tahmis gibi çeşitli nazım şekillerine yer vermiştir. Kaside nazım şeklinin içinde tevhid, münacât ve naat nazım türleri bulunmaktadır. Şair, divanına bir münacâtla başlamış ve daha sonra başta Hz. Peygamber olmak üzere dört halife için yazdığı bir naat bölümüne yer vermiştir. Ardından Divânı'nda din ve devlet büyükleri için yazmış olduğu kasideler bulunmaktadır. Ali Emîrî Efendi Divânın son bölümünde ise akrabalarının ya da Diyarbakırlı şairlerin şiirlerine tahmis yapmıştır (Arslan, 2008). Şair bu nazım şekillerinde yoğun olarak tasavvufî terimlere yer vermiştir. Emîrî Efendi Divânın giriş kısmında yer alan münacâtta güneşi aydınlığın merkezi yapan ve ayı da karanlığın aynası yapan kimdir diyerek Allah'ın varlığını bu örneklerle dile getirmektedir.

Münacât

Kimdir şu âfitâbı eden merkez-i ziyâ

Kimdir şu mâhı eyleyen âyîne-i dücâ

Olmuş naşıl vücūd-pezîr işbu mümkinât

Kimdir şu kâ'inât-ı bedî'i eden binâ (s.197)

Yine naat-şerif kısmında Emîrî Efendi Hz. Peygamber'i ve dört halifeyi övdüğü beyitleri başarılı bir şekilde ele almıştır.

Her neden kim ümmeti nehy eylemişsiñ yâ Resûl

Ben onu her menfa'atden hâlî pür-şer bulmuşum

Olmayan ümmet saña zâhirde mesrûr olsa da

Ben onu ma'nâda maḥzûn u mükedder bulmuşum

Cilve-gerdir 'adliñ eyvânında Şiddîk u 'Ömer

Hilm ü 'ilmiñ ma'deni 'Osmân ü Haydar bulmuşum (s.230)

Ali Emîrî Efendi şiirlerinde öncelikle kendi nefsi üzerinden bütün insanlara öğütler verir ve mutasavvıf şairler gibi mâsivadan uzaklaşıp Allah'a yaklaşmak gerektiğini söyler. Ona göre her ne varsa cihanda sebep O'dur ve her şey Allah'tandır (Serin, 2007). Mâsiva Allah'tan başka her şey anlamına gelmektedir (Uludağ, 2005). Şair, aşağıda yer alan beyitlerde Allah'ın insanı en şerefli mahluk olarak yarattığını ve insanın nefsinin isteklerini ve aldatici dünya muhabbetini terk etmesi ve yalnızca Allah'a gönlünü bağlaması gerektiğini anlatmaktadır:

Eşref-i mahlûk eden insânı sensiñ yâ Hudâ

Cevher-efrûz eyleyen imânı sensiñ yâ Hudâ (s.528)

Terk et yeter muḥabbet-i dünyâyı ey gönül

İkbâle kıl nazar olur encâmı lâ-beḳâ

Allâh'a rabṭ-ı kalb ile lâzımdır ihtiyât

Biñ ḥânümânı maḥv ediyor bir ufaḳ kazâ (s.200)

Ali Emîrî Efendi âyine-i dünya redifli gazelinde, varlıkların geçici olduğunu, mahlûkatın fânî, onları vücuda getiren yaratıcının ise bâkî ve mutlak olduğuna yer vermektedir (Sağlam,2016). Aşağıda yer alan beyitlerde şair, insan ömrünün kısa olduğunu ve Hakk'a nazaran âlemin de fânî olduğunu belirtmektedir:

Bulur elbette bir ḥâl-i ḥitâmı çüñkü ḥâdisdir

Fenâ-yâb olmadan olmaz selîm âyîne-i dünyâ

Emîrî 'ömr-i âdem pek kaşîr olmuş bu dünyada

Verir insâna bir naḳş-ı elîm âyîne-i dünya (s.643)

Emîrî Efendi'nin divanındaki tahmis örneklerinde bir iktibas olarak, tasavvuf kültüründe oldukça meşhur olan “men ‘arefe nefsehû fe-kad ‘arefe rabbehû” lafzında ve “Nefsini tanıyan Rabb'ini de tanır.” mealindeki hadis, tasavvufî açıdan men‘aref şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Yazar & Arslan, 2020).

Nazar oldu tecelliyât-ı feyz-i Rabb-i zül-'izzet
Zuhûra geldi isti'dâd-ı nûru'n-nûr-ı mahviyyet
Göñülde inķilâb-ı vahdet etdi bi'l-'umûm kesret
Ser-â-ser 'âlem-i kesret de buldu 'âlem-i vahdet
Hüveydâ oldu sırr-ı “men ‘aref” şer kalmadı aşlâ (s.1129)

Tasavvuf edebiyatının ve elbette divan şiirinin en temel konularından birisi de ilâhî aşktır. Şairler ilâhî aşkı beşerî aşktan ayırt edebilmek için çeşitli terimler ve mecazlar kullanmıştır. Sûfî şairler de divan şiirinden beslenerek şiirlerine tasavvufî anlamlar yüklemek için sembolik ve mecazî terimlerle tasavvufî şiir için zengin ve geniş bir alan oluşturmuştur (Bilgin, 2014).

Klasik edebiyatımızın en önemli konularından olan aşk mefhumu; şiirimizin en vazgeçilmez ve en temel unsuru olarak karşımıza çıkar. Fuzûlî'nin “Aşk imiş her ne var âlemde” dediği gibi, divan şiiri de her yönüyle, rengiyle, adıyla, kokusuyla adeta aşkın şiiridir (Arslan,2008). Nitekim Ali Emîrî Efendi'nin Divanı'ndaki şiirler incelendiğinde, karşısına çıkacak her belaya karşı aşk ile galebe çalacağını belirttiği görülür.

'Aşk ile her zerre oldu sâha-i Sînâ bana
Manzar-ı Hâk'dır bütün âyine-i eşyâ bana

Ol cihân-ı feyz-i 'aşkım ben ki gamdan sâlimim
Her ufukdan olsa biñ berķ-i belâ peydâ bana (s.571)

Ali Emîrî Efendi Divanı'ndaki şiirlerde, özellikle gazellerde, Allah, peygamber ve ilim sevgisi gibi tasavvufî anlamda aşkı ön plana çıkarmakla birlikte beşerî aşka dair anlatımları da ele almaktadır.

Divan şiirinin geleneksel üslûbunda sıkça işlenen beşerî ve ilahî aşk temaları, Ali Emîrî'nin şiirlerinde kendine özgü bir üslûp, teşbih ve tasvir anlayışıyla yer bulmaktadır. Ali Emîrî, özellikle Allah aşkı olmak üzere peygamber sevgisi, vatan ve millet sevgisi ile kitap ve ilim tutkusunu şiirlerinde sıklıkla dile getirir. İlahî aşkı ele aldığı beyitlerde, yaratıcıyı idrak etme, yaratılış sırrını tefekkür etme ve aşkın mahiyetini anlama yolunda okuyucuları düşünmeye sevk eden sorular sormaktadır. Örneğin, münacaat türünde kaleme aldığı ilk kasidesinde “kimdir” ve “nereden” gibi sorularla Allah'ın kudretini ve aşkın kaynağını keşfetme yolunda okuyuculara farkındalık kazandırmayı amaçlamaktadır (Ciĝa, 2024).

Kimdir cemâl-i dilberi tākāt-güdāz eden
'Uşşāk-ı zârı kim ediyor 'aşka mübtelâ (s. 198)

Emîrî Efendi'nin yazmış olduğu naat bölümlerinde Peygamber'e olan sevgisi aşk derecesindedir Hz. Peygamber'den *Habîb-i Hudâ* ve *Habîb-i Kibriyâ* diye övgü tabirleriyle bahsettiği beyitlerde, kendisinin büyük bir peygamber aşığı olduğu anlaşılmaktadır.

Kıl şefâ'at bu Emîrî mücrim ü şermendeye
Şâfi'-i rûz-ı cezâsın yâ habîb-i Kibriyâ (s.575)

Emîrî mihr-i münîr-i cihân-ı 'izzet olur
Ederse kalb-i hazîne nazar habîb-i Hudâ (s.539)

Yine aşağıda yer alan tahmis örneğinde tasavvuf literatüründe meşhur olan bir hadîs-i kudsîden *Levlâke levlâke lemmâ halaktu'l-eflâk* alınmış bir söz olan ve hadisin tam metninde Allah, "Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ya Muhammed) âlemleri (yeri göğü) yaratmazdım." Buyurmuştur (Pala,2015). Şiirlerde bu sözün de iktibas yoluyla levlâk olarak kullanıldığı görülmektedir.

Ne seff âk ol ne fettâk ol ne hettâk ol ne eff âk ol
Emîrî 'abd-i memlûk-i der-i sulţân-ı levlâk ol
Haqîkat râhını terk etme aşlâ merd-i çâlâk ol
Çalış Şabrî hayât-ı câvidân bul ehl-i idrâk ol
Muķim-i dergeh-i pîr olsun artık pây-i istiğna (s.1170)

Ali Emîrî Efendi'nin şiirlerinde başka bir önemli tasavvufî tema ise ahlâktır. Hz. Peygamber (s.a.v), "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" mealindeki hadisiyle son peygamber olarak gönderilişinin amacını açıklamıştır. Tasavvufun gayesi de Peygamberimizin gösterdiği yolu takip ederek ahlâkın en yüce mertebesine ulaşmak ve O'nun gerçek varisi olmanın yolunu göstermektir (Türer, 2015). Şair ahlâkı anlattığı bazı beyitlerde ahlâksız ve güzel bir terbiyenin olmadığı yerde ölüm daha iyidir demek ve güzel ahlâka verdiği ehemmiyeti ifade etmektedir:

Dünyâda hüsn-i terbiye lâzımdır âdeme
Ahlâksız hayâta müreccaḥ olur memat
Encüm ki nûr-ı kubbe-i şer '-i Muḥammedî
Kevneynde Emîrî olur rehber-i necat (s.712)

Tasavvufun temeli olan takvâ da Ali Emîrî Efendi'nin şiirlerinde yoğun olarak ele aldığı terimlerden biridir. Allah korkusunu adeta yüreğinde yaşayan şair, aşağıda yer alan çeşitli beyit örneklerinde insanın ciddi bir surette takvâyı esas alması gerektiğini ve takvâ ile kalbini adeta cilalamasını aksi takdirde kalbinin pas tutacağını belirtmektedir:

Bu cihāna gelmeden taḳvāyı bulmaḳdır ğaraḳ
Sırrını naḳş etmeden müstesnāyı bulmaḳdır ma'nāyı bulmaḳdır ğaraḳ
Nükte-i mümtāz ü ğaraḳ
Dām-ı cisme düşmeden Mevlā'yı bulmaḳdır ğaraḳ
Rāz-ı 'aşḳı ba'd-ez-în etmek 'ayān lâzım saña (s.1138)

Çıkar ma'nā-yı zıllullāh ism-i feyznākinden
Budur sulṭān-ı mümtāzı cihān-ı zühd ü taḳvānıñ (s.487)

Emîrî ḳalbiñi şayḳal-peḳîr-i taḳvā ḳıl
Yazık ol āyineyi beste etmesin jengār (s.788)

Ali Emîrî, divanında Hâfız ve Mevlânâ gibi mutasavvıf şairlerin eserleriyle sürekli olarak meşgul olduğunu ifade etmektedir.

Gece gündüz bize yâr u enîs ü hem-nişîn oldu
Zahîr ü Hâfız u Ḳā'ânî vü dîvân-ı Mevlânâ (s.336)

Ali Emîrî Efendi'nin Divânı'nın özelliklerinden biri de dönemin padişahlarının ve çeşitli devlet yöneticilerinin şiirlerde yer almasıdır. Şair'in, Abdulhamid Hân'a derin bir sevgi duyduğu anlaşılmaktadır. Padişahın, Hz. Peygamber ve ashâbının izinden gittiğini ve Mevlânâ'ya olan yakınlığını aynı zamanda tasavvuf ehli olduğunu ön plana çıkardığı beyitlerle karşılaşmaktayız.

Şehinşâh-ı müfahḥam ḥazret-i 'Abdülḥamîd Hân'dır
Ḥilâfet mesnedinde pey-rev-i Peygamber ü aşḫâb (s.469)

Tirmidîdir bu Muḥakkıḳ budur üstâd-ı şehir
Budur ol seyyid-i yektâ-yı taşavvuf-âyîn

Bu idi vâlidine hem daḫî Mevlânâ'ya
Eyleyen nükte-i esrâr-ı ḥaḳâyıḳ telḳîn (s.473)

Bu örnek beyitlerden hareketle, Ali Emîrî Efendi'nin Divânı'nda yer alan şiirlerin büyük ölçüde tasavvufî terminolojiye dayalı olarak kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Şairin bu terminolojiyi kullanması, tasavvufî düşünce ve dünyayı yansıtan derin bir anlam arayışına dayandığı görülmektedir. Divân'da yer alan şiirlerin dil ve üslûbu; tasavvuf geleneğine olan yakınlığı ve bu gelenekten beslenen bir düşünce sistemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, Ali Emîrî

Efendi'nin eserlerinin sadece edebî değil, aynı zamanda tasavvufî bir perspektiften de incelenmesi gerektiği kanaati uyandırmaktadır.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Ali Emîrî Efendi, Osmanlı'nın dini ve kültürel yapısının yoğun etkisi altında yetişmiş bir şahsiyet olarak, divanında tasavvufî terminolojiye genç yaşlardan itibaren derin bir vukufiyet geliştirdiğini kanıtlamıştır. Divânı'nda, dinî ve edebî birikiminin bir yansıması olarak; Allah sevgisi, ilahi aşk, Peygamber sevgisi, nefis terbiyesi ve ahlaki değerler gibi çeşitli tasavvufî konular detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Şair, sadece klasik tasavvuf edebiyatına bağlı kalmayıp hem döneminin düşünce dünyasını hem kendi bakış açısını şiirlerinde harmanlayarak okuyucusuna zengin bir düşünce ve duygu dünyası sunar.

Divânda yer alan beyitler, tasavvufun insanın ruhsal yolculuğundaki rolünü anlamaya yönelik derin anlamlar içermektedir. Bu beyitler, şairin ıstıhlara olan hâkimiyetini ve bu kavramları şiirsel bir dille ifade etme yeteneğini ortaya koyar. Tasavvuf edebiyatının önemli temalarından olan ilahi aşk, masiva ve Hakk'a yaklaşma arzusu Ali Emîrî'nin şiirlerinde sürekli vurgulanan unsurlardır. Şairin beşerî ve ilahi aşkı birbiriyle özdeşiren üslûbu, okuyucuyu derin bir tefekküre davet ederken, tasavvufî düşünce sistemini de çarpıcı bir şekilde ortaya koyar.

Ali Emîrî Efendi'nin Divânı'nın çok yönlülüğü, şairin sadece tasavvuf geleneğine olan yatkınlığıyla değil, aynı zamanda Osmanlı kültürel birikimine ve divan edebiyatının teknik gerekliliklerine olan hâkimiyetiyle de dikkat çekmektedir. Döneminin edebi çevresi, özellikle Hafız, Mevlâna ve Fuzûlî gibi Fars ve Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden esinlenmiş olan Ali Emîrî Efendi, şiirlerini bu bağlamda ele almayı başarmıştır. Ali Emîrî Divânı, klasik Türk şiirine ve tasavvufa ilgi duyanlar için zengin bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Ali Emîrî Efendi'nin Divanı'nda yer alan tasavvufî temaların derinliği, onun İslamî düşünce sistemine olan bağlılığını ve bu düşünceleri sanatında nasıl ustalıkla yansıttığını gözler önüne sermektedir. Ali Emîrî Efendi tasavvufî terminolojiyi ustaca şiirlerine yansıtarak insanı bu alanda düşünmeye teşvik eder. Şair, tasavvufî temaları işlediği bu divanda, insanın mânevî yolculuğunu, ilâhî aşkı, Allah'a olan derin bağlılığı ve Peygamber sevgisini edebî bir üslûp çerçevesinde ele alır. İlahi aşkın insanı yücelten ve ruhsal olarak arındıran bir güç olduğuna vurgu yapan Ali Emîrî, aynı zamanda beşerî aşktan ilahi aşka geçişi semboller ve metaforlar yoluyla ifade etmektedir. Bu bağlamda, şairin divanı, tasavvufun birey üzerindeki etkisini ve bu etkinin edebî alandaki yansımalarını incelemek için eşsiz bir kaynak sunar.

Tasavvufî literatürün önemli unsurlarından biri olan ahlâk, Ali Emîrî'nin şiirlerinde sıklıkla işlenen bir diğer temadır. Şair, güzel ahlâkı, insanın varlık amacı olarak ele alır ve ahlâkın, insanın hem bireysel hem de toplumsal yaşamındaki önemine dikkat çeker. Bu yaklaşımıyla, Ali Emîrî Efendi, sadece bir şair değil, aynı zamanda bir ahlâk filozofu olarak da karşımıza çıkar. Ahlâkî değerlerin yanı sıra, nefis terbiyesi, sabır, takva ve Allah'a teslimiyet gibi tasavvufî erdemler de divanda derinlemesine ele alınmıştır.

Ali Emîrî Efendi'nin Divânı'nda yer alan diğer önemli bir tema ise insanın varlık amacı ve yaratılış sırrıdır. Şair, insanın geçici dünya hayatında ilahi bir yolculuğun parçası olduğunu, bu yolculukta insanın kendisini ve Rabbini tanıması gerektiğini vurgular. "Men 'arefe nefsehû fe-kad 'arefe rabbahû" (Nefsini bilen Rabbini bilir) düsturunu şiirlerinde sıkça işleyen şair, bu anlayışıyla tasavvufun temel kavramlarından birini eserinin merkezine alır. Bu durum, Ali Emîrî'nin tasavvufî düşünce sistemine olan hâkimiyetini ve bu düşünceleri edebî bir üslupla ifade etme yeteneğini açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak, Ali Emîrî'nin Divânı, tasavvuf geleneğinin klasik Türk edebiyatındaki yerini anlamak için vazgeçilmez bir çalışma alanı sunar. Bu eser hem tasavvufi kavramların derinliğini hem de klasik edebiyatın estetik zenginliğini birleştirerek, okuyucuya tasavvufî düşüncenin ve klasik şiir üslubunun en önemli örneklerinden birini sunmaktadır. Ali Emîrî'nin Divânı, tasavvuf ve edebiyat meraklıları için yüzyıllar boyunca önemini koruyacak bir hazine olma niteliği taşımaktadır. Şairin eserleri, yalnızca bir dönemin edebiyatını değil, aynı zamanda İslâmî düşüncenin evrensel boyutlarını ve insan ruhunun derinliklerini anlamak için de önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

- Aksakal, A. (n.d.). Ölümünün 60. yılında kitap dostu Ali Emîrî Efendi. *Türk Kültürü Dergisi*, 250, 105.
- Arslan, M. U., & diğerleri. (2020). *Diyarbakirli divân sahibi şairler*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Arslan, M. U. (2016). Alî Emîrî Efendi divânında kitap ve şairin "kitap" redifli üç gazeli. *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi*, 2(5), 272-285.
- Arslan, M. U. (2008). *Ali Emîrî Efendi ve divânı* (Yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Atalay, Mehmet (2019): *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türkçe şiirleri*. İstanbul: Asmaaltı Yayınları.
- Babinger, F. (1992). *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri* (Ç. Üçok, Çev.). Ankara: Türk Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bilgin, A. A. (2014). Türk tasavvuf edebiyatının mahiyeti. *Türkiyat Mecmuası*, 24, 1-13. <https://doi.org/10.18345/tm.87830>
- Bilgin, A.A. (2016). *Türk tasavvuf edebiyatı makaleleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufî şiir şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ciğâ, Özkan. "Ali Emîrî Divanında Aşkın Hâlleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 62-101.
- Çelik, K. (1988). *Ali Emîrî: Hayatı, şahsiyeti, eserleri* (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü).
- Eren, Aysun. "Ali Emîrî'yi Okumak". Ali Emîrî Hâtırasına VII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, (Kasım 2014),169-192.
- Ergun, S. N. (1936). *Türk şairleri*. İstanbul: Suhulet Basımevi.
- Kara, M. (2010). *Türk tasavvuf tarihi araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sağlam, A. (2016). Ali Emîrî'nin "Âyine-i Dünyâ" redifli gazeline İslam estetiği açısından bakış. *Turkish Studies*, 11(10), 489-500. <https://doi.org/10.7827/>
- Serin, S. (2007). *Diyarbakırlı Ali Emîrî divânı: İnceleme-metin* (Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tayşi, Mehmet Serhan (1989): "Ali Emîrî Efendi", TDVİA, c. 2, İstanbul.

Türer, O. (2015). *Ana hatlarıyla tasavvuf tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları.

Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Üstüner, K. (2008). XIV. ve XV. yüzyıl divânlarında tasavvuf. *Türk Bilim Araştırmaları*, 24, 271-294.

Yazar, S., & Arslan, M. U. (2020). *Ali Emîrî divânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.